

«ԱՏ» ԱԾԱՆՅԻ ԵՎ ԴՐԱՆՈՎ ԿԱԶՄՎԱԾ ԲԱՌԵՐԻ ՄԻՆԱԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Առաօժն *աա* ածանցը հիմնականում ուշադրության առարկա է դարձել այնպիսի բաղադրյալ բառերում (զուգահեռ, հերատ, պոչատ և այլն), որոնց սեռ արմատ-ածանց եակադրությունը ցայառուն արասահայտություն ունի, և *աա*-ը եանդեև է զալիս «կտրել, հատել»։ այսինքն՝ բացասման նշանակությամբ։ Ա դ ածանցին անդրադարձել են նաև այլ բառերի կապակցությամբ (հաստատ, հավատ, արմատ և այլն), բայց դարձյալ հիմնականում ելքսկեա ունենարով դրոտ բացասման նշանակությունը։ Այդ պասաճառով էլ ոչ միայն չի բացաեայավել *աա* ածանցի նշանակությունն իր տարրեր դրսևորումներով, այլև դրանով կազմված մի շարք բառերի կազմությունը կամ առեասարակ մնացել է չլուսաբանված (տուգատ, յայտատ, նախաս և այլն), կամ վերապաե վերարերմուների է արժանացել։ Այժմ մեզ եետաքրքրող խնդրի վերաբերյալ Գ. Ջաեուկյանը մասնավորապես եետևարյն է նշում. «Առայժմ դժվար լուծելի է եին հայերեկի *աղբատ, անքատ, արմատ* (հմմտ. *արմ, գ-արմ, արմն*), *լմփատ (լամբատ)* «զեր», *հաստատ* (եմմտ. *հաստ*), *հաւատ* (՞) բառերի աա-ի եալցը»¹։

Այդ դժվարության պատճառները թերևս բազմազան են, բայց հիմնականը, կարծում եմք, այն է, որ *աա* ածանցը ճանաչվել է որպես մեցիմաստ ձևույթ՝ «կտրել, եատել» նշանակությամբ։ Այդ ածանցի առաջացումը կապվել է *հաա* արմատի եեա, բայց նկատի չի առնվել, որ այդ արմատը մեկիմաստ չի եղել, մեկից ավելի նշանակություն է ունեցել։ Եվ եթե ավելացնեմք նաև, որ ածանցի իմաստը դուրս է բերվել ոչ թե անմիջապես *հաա* արմատից, այլ *հատանել* բայի միջնորդավորումով, ապա եասկանայի կդատնա, թե ինչու անիտուսափելի այիաի դառնար ածանցի մեջ միայն «կտրել, եատել» նշանակության ճանաչումը։

ՀԱԲ-ում *հաա* բառը տրված է երեք իմաստային առումներով. 1. «կտրելը, հատում, կատր», 2. «վերջ, ծայր», 3. «մեկ եասիկ սերմ, ունդ» (ե. 3, էջ 50)։

Հասկանալի է, որ առաջին նշանակությունը հիմք է եանդիսացել ածանցի բացասման նշանակության համար։ Իսկ մյուս երկու նշանակություններն ածանցի մեջ ռուրոդվի՞ն չեն արտացոլվել։ Կարծում եմք՝ արասցորվել են։

Հաա արմատն իր «մեկ հատիկ սերմ, ունդ, մանավանդ ցորենի կամ ուրիշ եացաբույսի» նշանակությամբ (ՀԱԲ, 3-րդ, 50) որոշակիորեն օժտված է սերման գաղափարով։ Յորենի, գարու կորեկի, կաավաաի սերմերը, այսինքն՝ եասերը («Գարու այս ցողունի վրա 25 եատ կա»), ինչպես նաև բալի, սալորի պտուղները («ծաղիկը թափվելուց հետո բալը, սալորը եաս են բռնում») ընկալվում են որպես սերվողներ։ Որոշ ժողովուրդների ընկալումով հասիկը, սերմը ռույսի գավակներն են։ Կաավաաը կաավից, այսինքն՝ վուշի ռույսից սերվածն է, փշաաը (փուշ-աս) սերվածն է այն ծառից, որը ճանաչվել է հենց շատ յիուշ ունենալու եանգամանքով²։ Առարկան իր բնորոշ եասկանիշով ճանաչվելու հանգամանքին եամաճայն այս պարազայում փուշ-ը հասկացվել է եամապասասսան ծառի իմաստով։

Սերման իմաստն արտացոլվել է նաև *հաա* արմատով կազմված *հասանել* բայի մեջ, որի իմաստային առումներից մեկն է «ցայտել, դուրս զաւ»։ «Հասանել, որպես ցայտել լուսոյ, ցոլանալ, թօթափիլ. և որպես ի դուրս բերիլ այլոց իրաց, ծաւալիլ. «Փայլասակունք եասան ի նմանէ... ճառագայթք եասանէին...» (ՆՀԲ, 2-րդ, 58)։

Այս եողի վրա է եանդևս եկել *աա* ածանցի սերման նշանակությունը, որը *կաավաա, փշաա* բառերից բացի դրսևորվում է նաև եետևյալ բառերում «վիժել» նշանակությամբ՝ *եորթասել, բմաա(ել)* «ապօրինի գավակը վիժել», *գառնասել, քուտկաել* և այլն։ Հավատ (հաւաա) բառին իր տեղում կանդրադառնանք։

1. Գ. Ջաուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նայասգրային ժամանակաշրջան, 1987, էջ 237:
2. Այդ ծառի բացարարությունն այսպես է տրվում. «Ծառ փշաա պողոպ, ունող երեկի փշոց տատ» (ՆՀԲ, 2-րդ, 944), «Շատ յոռչ ու փուշ ունի» (ՀԱԲ, 4-րդ, 508)։

«*առ*» արմատի «վերջ, ծայր» նշանակությունը, եստկապես եսականիչի դրսևորման առումով, չի դառնում իր մեջ ունի բարձրակարգի, սաստկականության երանգ, որը բավական որոշակիորեն դրսևորվում է ոչ միայն *առ* անվանական ածանցի եսա ծագումնաբանական ընդհանրություն ունեցող բայական *առ* ածանցով կազմված ձևերում (կարաաել, մանրատել), այլև *խորխորաա, հասաաա, լմիաա, մորաա, Արարաա, բկլաա* բառերում, որոնց ավելի եանգամանորեն մեկնությունը կտրվի սառնել: Ժառանգ ձևի հանգամանքով պայմանավորված՝ իր մեջ ունենալով *հաա* բառի եամապատասխան իմաստային առումը՝ *առ* ածանցը համապատասխան բարդություններում եանդես է գալիս *սասակական* նշանակությամբ, թանձրացնում է հիմք հանդիսացող բառի արտահայտած հասկացությունը: Այս իմաստով էլ եթե բացասման *առ* ածանցի իմաստը կարելի է արտահայտել ժխտական *ան* ածանցով (գունաա - անգույն, պոչաա - անպոչ), ապա սաստկական նշանակության համար եամանիչ դեր կարող է ունենալ *ավելի* բառը, միայն թե, հասկանալի է, անհրաժեշտության դեպքում արմատը պիտի նկատի առնվի իր նախնական նշանակությամբ՝ խորխորաա - ավելի խոր, հասաաա - ավելի ամուր, ավելի պինդ:

Քննարկման առարկա եանդիսացող *հաա* արմատի եսական պատշին իմաստի («կտրել, հատաած, կտր») գարգացման եեանանքով պիտի ծագած լինի *առ* ածանցի մյուս իմաստային առումը, որ կտրելի է կոչել վերածման նշանակություն: Դրա վկայություն են հետևյալ բառերը՝ *բացաա, խրամաա, ածվաա(ել), ծվաա, եոաա(ել)* և այլն: Բացատ բառի *բաց* արմատի եին նշանակություններից մեկն եղել է «դաշտ»: Բացի - «դաշտ, դաշտի մեջ» (ՀԱԲ, 1-ին, 403, 404): *Դաշտն* էլ նշանակում է «ընդարձակ և եարթ բացավայր» (Մ.ա., 623) Բացը անտառով, լեռներով չիակված, չծածկված տարածությունն է, որ մշակելի է: *Բաց* արմատը *առ* ածանցով (բաց-աա) նշանակելու էր «ամստաի մեջ ծառերից ազաա (ված) տարածություն»: Ուրեմն՝ *առ*-ը այս բառում չի կարող ունենալ բացասման, սաստկացման, սերման նշանակություններից և ոչ մեկը և օժաված է *վերածման* իմաստային առումով: *Բացաա*-ը, այսպիսով, նշանակել է *բացի*, այսինքն՝ «դաշտի» վերածված, ծառերով չիակված, չծածկված տարածք:

Ածվաաել (ածուատել) կազմված է *ածու* «մարգ» արմատից, *առ* ածանցից և *ել* դերբայական վերջավորությունից: *Ածվաաել* նշանակում է հողաաարածքը ածու-ածու կտրել (բաժանել), այսինքն՝ ածուների վերածել:

Ծվաա բառի *ծու* (ծու) արմատի նշանակությունն է «կտր, պաաառ (մանավառը շորի)» (ՀԱԲ, 2-րդ, 460): *Ծվաա* ուղղակի առումով նշանակում է «կտրման, պաաառների վերածված», «ծվեն-ծվեն արված»:

Առ ածանցի այս նշանակությունն ավելի ակնեայտ է *երկաա(ել), քաաա(ել), կիսաա*, (կարող է եսակացվել նաև «կես դարձնել» նշանակությամբ) բառերում: Ածանցի այդ նշանակությունը կարծես ընկալված է եղել ՀՆԲ-ի եեղինակների կողմից, որոնք *կնաա* (կին+աա) բառը բացաարում են նաև «իզացեալ» նշանակությամբ. «ԿՆԱՍ - իզացեալ, մեղկ, թոյլ և տկար...: «Արք թեթևամիտք և կնաա»: «Պիղատոս թոյլ ոք էր և կնաա, երկեալ ի երեիցն...» (ՀՆԲ, I, 1104): Անընդունելի է թվում այն կարծիքը, ըստ որի *կնաա* բառում *առ* ածանցը դիտվում է «կրող» նշանակությամբ, և իրր *կնաա*-ն ունի ռուսերենի *бабука* բառի իմաստը (Գ. Ղաիանցյան, Հայոց լեզվի պաամություն, էջ 175):

Իմաստային այսպիսի ոլորաում են (բացասման, սասական, սերման, վերածման) քննարկման առարկա պառնալու մի քանի բառեր, որոնք ուսումնասիրողների կողմից առեասարակ ուշադրության չեն արժանացել որպես *առ* ածանցով բաղադրված ձևեր կամ սոսկ դիտվել են իրրև այդպիսին՝ առանց անհրաժեշտ մեկնությունների, կամ էլ անընդունելի, պարգապես սխալ մեկնությամբ են արված եղել:

ԲԱՅԱՍՍԱՆ ԵՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԱՏ ԱԾԱՆՑ ՈՒՆԵՅՈՂ ԲԱՌԵՐ

(աուգատ, ագատ, ադնատ, նախաա, արմաա, անքաա, ադքատ, յայրատ)

ՏՈՒԳԱՏ (ՏՈՒԿԱՏ)

Հնից ավանդված բառաձևեր են: Հին գրականության մեջ գործածական է և՛ *աուգատ*, և՛ *աուկաա* ձևը: ՀՆԲ-ում նախապատվությունը արված է գ-ով գրությամբ, և բառս արվում է այսպիսի մեկնությամբ. «Տուգաա. իրրև Տոկաա, եաաեալ ի աոկոյ» (2-րդ, 890): Ուրեմն՝

վորձ է արվում կազմությամբ և իմաստով իրար մոտ ճանաչված *տուգտա*, *տոկատ* բառերի առաջացումը կապել *հատանել* բայի և *տոկարմատի* հետ («... հասեալի տոկոյ»): Վերջինս էլ նույն բառարանում այսպես է բացատրված. «Տոկ. արմատ Տոկալոյ, որպես առկումն, առումն, ժոյժ, երկարութիւն եամբերութեան կամ ուժոյ» (2-րդ, 887): Թվում է, թե առկա առկատ առնչակցությամբ էլ լուծվում է այժմ մեզ եետաքրքրող բառերի կազմության հարցը: Բայց բանն այն է, որ. նախ, եայերենում *տոկատ* բառ *կա*. և *ապա*՝ անլուծելի է մնում *ո*-ի վերածվելը *ու*-ի: Ահա թե ինչու ՆՀԲ-ի այդ մեկնությանը Հր. Աճառյանը որևէ կարևորություն չի ավել, *Տուգատ* բառը ներկայացրել է որպես չսառուգաբանված՝ դրանում յոտենելով մահ *տա* ածանցի գոյությունը:

Տուգատ բառի առաջին բաղադրիչի որոնումներն այլ ուղղությամբ էին ընթանալու: Մեր ուշադրությունը գրավեց ԲՀ-ում անդ գաած *տուգ* բառը: Բայց դա այնպիսի բացատրությամբ է տրված, որ վաճում է իրենով եետաքրքրիսին՝ «Տուգ - ագի» (էջ 316): Հավանաբար այդ պատճառով է, որ դա հետագա բառարանագիրների կողմից ամուշադրութեան է մասնավոր, որպես անսառուգ, անվավեր բառ:

Ելակետ ընդունելով *տուգտա* բառը, ինչպես մահ որոշ բարդ բառերի առաջին բաղադրիչում եղած *տգ* բունը, մեզ ենթավոր թվեց, որ ԲՀ-ում *տուգ* բառի եամար որպես բացատրություն տրված *ագի* ձևը գրչագրական սխալ է: Հայանի է, որ այդ բառարանում այդպիսի սխալներ քիչ չեն. դանդիոն դարձել է դանդին, եակատակ-ը՝ հակառակ և այլն: Միանգամայն եավսնական է, որ *ագի* բառը *արի* բառի գրչագրական սխալի հետևանք է: Վերջինս նույն բառարանում այսպիսի բացատրությամբ է տրված. «Արի - քաջ, կամ ուժեղ, կամ պինդ, կամ զարթիր, կամ կանգնիր» (էջ 38): Բավական ճիշտ բացատրություն, որ ուսումնասիրվող խնդրի առումով եետաքրքրություն է ներկայացնում առանձնապես իր առաջին մասով՝ «քաջ, ուժեղ, պինդ»:

Այս նշանակությունը *տուգ* բառի եետ ունեցած առնչությամբ («Տուգ - արի») և *տա* ածանցով ճշտորեն տալիս է *տուգատա* բառի իմաստը՝ «թույլ, տկար», վտխաբերական առումով մահ «չքավոր, աղքատ», այսինքն՝ «անտեսապես թույլ» (ՀԲԲ, 436, ՀՌՌԲ, 635):

Տրված բացատրությունը կասկածի աակ չի կարող առնվել *ու* ձայնավորի հնչյունափոխության ենթարկված չլինելու պատճառաբանությամբ, որովեեահ դա այնքան էլ արաստվոր եբևույթ չէ նույնիսկ հնից ավանդված բաղադրություններում՝ ծունրապություն, շուրջանակի, շուրջատ, շուրջարնակ (ՆՀԲ, 1-ին, 1028, ՀԱԲ, 3-րդ, 539), էլ չենք ասում եեահն եամարվող այսպիսի ձևերի մասին՝ ջուրբերան, կուժկոարուկ և այլն: Եվ ապա՝ նկատի պետք է ունենալ, որ այս դեպքում *ու* ձայնավորի ենչյունափոխությունը սովորական դառնալու եմարավորությունից գրվված պիտի լիներ, այն էլ ածանցման ժամանակ, այն պատճառով, որ *տուգ* արմատը բառակազմական լայն հնարավորություններով եանդես չի եկել: Այնուամենայնիսկ բառաբարդման դեպքում այդ բառը մահ եանդես է եկել ենչյունավտիված ձևով. որին կանդրադառնանք եենց ստորև:

Որ *տուգ*-ը օժտված է եղել «արի», ուրեմն և «քաջ, ուժեղ, պինդ» նշանակությամբ, այդ է վկայում մահ *ագեղձ* բառը, որը, սակայն, ՀԱԲ-ում դիտված է իրև *ագեղձ* բառի աղավաղումն», սխալ գրչության եետևանք (2-րդ, 570):

Տգեղձ բառի առաջին բաղադրիչը մեզ արդեն հայտնի *տուգ*-ն է՝ ենչյունափոխված *տգ* ձևով, իսկ երկրորդ բաղադրիչը *եղձ* բառն է: Վերջինիս իմաստը «եղծումն, խանգարումն, լուծումն, իրև ավերումն» (ՆՀԲ, 1-ին, 655) նշանակություններից ածանցելու դեպքում *ագեղձ*-ի նախնական նշանակությունը կլինի «արիության, ուժի, քաջության եղծումն, խանգարումն, «լուծումն, իրև ավերումն», այսինքն՝ «անարի, վախկոտ, երկչոտ, (կամքից) թույլ »: Բառիս նշանակության այդպիսի ընկալումը լավագույն ձևով եատոատվում է այսպիսի գործածություններով՝ «Տգեղձ է արդարոյ անկանել առաջի ամպարտի» (ՆՀԲ, 2-րդ, 861), «Տգեղձ ի մարտի...» (ՀԱԲ, 2-րդ, 570):

Այսպիսով, բառազնական աշխատանքը հավասարի է դարձնում «արի, քաջ, ուժեղ, պինդ» նշանակությամբ *տուգ* արմատական բառի գոյությունը հայերենում, եիմնավորվում

3. Տես՝ ՀԱԲ, 1-ին, 9: Նահ՝ Բառգիրք Հայոց, 1975, էջ օր:

է, որ *առուգ*-ից են կազմված *առուգաա* «թույլ, ակար» և *ազեղծ* «անարի, վախկոտ, (կամքից) թույլ» բառերը՝

ԱԶԱՏ

(«... յազատն ի վեր ի Մասիս»)

Մասիսի վերադիր այս բառը, ծագած եամարվելով պաբլավեբեն *azat* «ազաա, ազնվական» բառից, ըսա այդն էլ իմասաավորվել է՝ «արձակ, ընդարձակ, րարձր», «պաշաեիլի». այլն կապվել է Նոյ մաեապեաի՝ լեռան զազաթին մնալով ազաավելու եանգամանքի եեա (աե՛ս ՀԱԲ, 1-ին, 83): Հր. Աճաոյսնն այս րոլորը «անտեղի մեկնություններ» է համարում և *ազաա* բառը մեկնաբանում է «ազնվականն, ազաաազգին» նշանակությամբ («ազնուականն, ազատազգի Մասիս»): Մա. Մալխասյանցի «Հայերեն բացարական րառարանում» այդ վերադիրը արվում է «չսաեմանափակված, չկաշկանդված» րուցատրությամբ (1-ին, 6):

Այս բոլոր մեկնարանություններում, մեր կարծիքով, խկությունը չի րացաեայավել մասնավորապես պարսկերենի *ազաա* րառի կաշկանդիչ ազդեցության պատճառով: Այդ հարում գուցե ոչ երկրորդական դեր է ունեցել վերջին դարերում Մասիսի նկատմամբ մեր ունեցած վերաբերմունքը՝ մոռանալով, որ մեզանից եազարավոր տարիներ առաջ ապրած մեր մալսնիների վերաբերմունքն էլ դրա նկատմամբ կարող էր այլ եողի վրա ծագած լինել:

Արդյոք սլալվա՞ծ կլինենք, երե մեզ եետաքրքրող րառի արմար ծագած եամարենք ենլս. * *azdo* մախաձևից, որի պարզ դրսերումն է *as* (աե՛ս ՀԱԲ, 1-ին, 82, ՀԼՊ, 512): Այդ շաա կենսունակ արմաաին ազգակից ձևեր կան բազմաթիվ լեզուներում՝ եունարենում, սանսկրիտում, լաաիներենում, չիսերենում, լեեերենում «այրել», «չորացնել», «չոր», «չորանալ» նշանակություններով (ՀԱԲ, 1-ին, 82):

Հայերենում դրան եամապաաապլսանող *ազ* արմաաի կրկնությամբ կազմված քիչ րառեր չկան «չոր, ցամաք, նվազ, գոս, ճոզած» նշանակություններով՝ *ազազիլ, ազազուն, ազազանալ, ծովազազ* «ծովերը ցամաքեցնող» (ՀԱԲ, 1-ին, 82): Այդ եասկացությունները վերազրվում են այսպիսի րառերով աբտաեայալված աոարկաների ու երևույթների՝ ալզի, ադրյոր, րուբասան, հասկ, ծառ. «Չորացան ազազեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա»: «Եթն հասկը ապականեալք, ազազունք և խորշակաեարք» և այլն (աե՛ս ՀԱԲ, 1-ին, 82, ՆՀԲ, 1-ին, 4):

Ազ արմաաը եայրերենում միայն կրկնված ձևով եանդես չի գալիս: Դրա պարզ ձևն ենք աեսնում մաև *ազաա* բառում, որի սեօ *աա* ածանցը մեզ եայտնի րացասման նշանակությամբ է եանդես գալիս, իակ *ազ*-ն օժտված է նույն «չոր», «չորանալ», «նվազ» իմասաալին աոումներով: Ուրեմն՝ *ազաա* րադադրալ բառն ունեցել է ազ-ի ցույց ավածից գուրկ, դրանից զերծ նշանակություն: Այսինքն եանդես է եկել ոըպես *ազազել, ազազուն* բառերով արաաաայաված եասկացություններին եակառակ րովանդակություն ունեցող րառ: Իր ճոխ ու եարուատ բնությամբ, իր զեղեցկությամբ 1 այսպիսի ապավորություն է թողել Մասիսը մեր եեռու եեռավոր մալսնիների վրա: Եվ միանգամայն եավանական է, որ Մասիսը *ազաա* վերադրով շաա ավելի վաղ պիտի կնքված լիներ, քան թե եասարական եարաբերությունների եետագա զարգացման եեաևանք եանդիսացող պարսկական *ազաա*-ը «ազնվական» նշանակությամբ մուտք կգործեր եայոց կյանք:

ՆԱԽԱՏ

Անկախ այն րանից, որ այս րառի կազմության եարցը մինչև օրս րնդունելի լուծում չի աոացել, նշանակությունը միանգամայն ճիշա է րնկալված՝ «անարզված, անարզանք» (ՀԱԲ, 3-րդ, 420):

Նոր հայերենում ինքնուրույն գործածություն չունի: Գրարարում բավական կենսունակ էր և՛ որպես րարդ ու ածանցավոր բառերի րադադրիչ (մախաաանք, ինքնանախատ,

4. *Տուզ րառի այդպիսի նշանակությամբ ընկալումը ենարավորություն է աալիս աեելու, որ դրանից կազմված «առուգանել» (տուզ/անել) րաաի րովանդակությունը Մ. խորենացու «Հայոց պատմության» III եատվածի ԾԴ- գլխի «որք ընդ ձեռնադրութեանն տուզանեցան» արտաաայտության մեջ «տուժել» իմաստով աշխարհարար քարզմանելը ճշգրաման անհրաժեշտություն է զգում (աե՛ս Մ. խորենացի, Հայոց պատմություն, 1961թ., էջ 326):*

կրկնանախաս, եանեանախատ և այլն), և ինքնուրույն գործածության առումով՝ «Եղև մա նախասա դրացեաց իրոց» (այսինքն՝ եարևանների նախատինքի առարկա դարձավ): «Հատանե օգուտի նորին, բստնայ գնախատն Իսրայիլի» և այլն:

Նշելով, որ ՆՀԲ-ում բառս կազմված է եամարվել *ճախ* և *աաեչ* բառերից, իսկ Ս. Տերվիշյանը դրա բաղադրիչներն է եամարել *ճա* մասնիկը և *խանաալ* բառը, Գ. Ղափանցյանը՝ *ճա* մասնիկը և *խայթալ* լույսը, Հր. Աճառյանը դրանով էլ բավարարվել է՝ բառը կազմության նսրցն առկախ թողնելով:

Բառս կազմված է *ճախ* և *աա* մասերից: Առաջին հույացքից դժվարը *ճախ* բառի մեջ *աա* (յարգ) արմատով արաանախավող «արժսնիք», «պատիվ», «մեծարանք». «եարգանք» նշանակությունների եայտնաբերումն էր: Իսկ դա աներաժեշտ էր, որովհետև *ճախատ*-ը, ենչպես անսանք, նշանակում է «անարգված, անարգանք»:

Ուշադիր գնումները եասատում են *ճախ* բառի մեջ այդպիսի նշանակությունների գոյությունը: Այդ բառի ուղղակի նշանակությունը և իմաստային առումները՝ «յաաաազոյն ըստ ժամանակի՝ ըստ անույն ըստ կարգի», «առաջին, գլխավոր» (ՆՀԲ, 2-րդ, 384), իրենց ետքումբ այնպիսիք են, որ փոխաբերական առումով օժտվելու մեծ եսկվածություն ունեն: Դա ցայառուն արտահայտություն ունի մաև այդ բառով բաղադրված ձևերում՝ *ճախամեծար* «պաստոսկանազոյն, յարգի, յարգոյ» (ՆՀԲ, 2-րդ, 391), *ճախագան* «որ ունի գառաջին գան. գաթոռ, գպաաիվ, գաներեց, և մախապաաիվ» (ն.տ., 384): Այդպես էլ՝ *ճախարժիշկ* «բժշկապետ, երևելի բժիշկ», որ և արժանի է եարգանքի, պատվի: Դժվար չէ նկատել, որ փոխաբերական նշանակությունը եիմնականում ունի «եարգանքի, պատվի արժանի» բովա մոակությունը, որը սերտորեն ադրսվում է *ճախ* բառի «առաջին, գլխավոր» նշանակությունների եետ: *Նախ* բառի եեմց այդ փոխաբերական իմաստն էլ ընկել է *ճախաա* ածանցավոր ձևի առաջին բաղադրիչի եիմքում: Ուրեմն՝ *ճախ-աա* բառի նախնական իմասան եղել է «եարգ(անք)-ից գուրկ», «ոչ արժսնի պատուի»: Նկատենք մաև, որ *ճախատել* բայի եին նշանակություններից մեկն եղել է «անարգել» (որպես բայ), իսկ *ճախատելի* ածականը նշանակել է «անարգական» («նախատելի մանուսմբ մեռանել» (ՆՀԲ, 2-րդ, 397):

ՅԱՅԻՍ (եայրատ)

ՀԱԲ-ում բառս տրված է «անառակ, անամոթ, լիրբ, պագշոա» նշանակությամբ՝ առանց ստուգաբանության: Այն կարծիքին լինելով, որ երկրորդ բաղադրիչը *աա* ածանցն է, եմարավոր գտանք մաածել, որ *յայր* բառաձևը ենչյունափոխության եետևանքով պիաի ստաաաաած լինի *յայիր* բառից, որ կա միայն ԲՀ-ում՝ «ոյս մի» նշանակությամբ (էջ 224), և որը անտեսվել է եեաագա բառարանագիրների կողմից:

Եթե *յայիր* բառի «ոյս մի» մեկնությունն ընկալենք փոխաբերական նշանակությամբ, «ոյսի պես մաբուր, անադարա», ապա եմարավոր կլինի *յայրաա* (յայիր-ատ) բառը եասկանալ «մաբրությունից, անադարաությունից գուրկ» նշանակությամբ, որն էլ այլ բսւն չի նշանակում, քան «անառակ, անամոթ. լիրբ, պագշոա»: Որ իսկապես *յայրատ* բառի իմասաը կապված է լույսի, դրա ադրյուր աչքի եետ, այդ մասին ուշագրավ ակնարկ կա մաև ՆՀԲ-ում, ուր *յայրաա* բառի «անառակ, լիրբ, անամոթ, պագշոա» իմասաների դիմաց, փակագծերի մեջ նշված է՝ (անձն, կամ աչք): Այս կապակցությամբ ուշարժսն է մաև *ակնայայրաա* «որ ից է յայրատութիւն աչաց» թաղադրությունը (ՆՀԲ, 1-ին, 25): Այդ *ակնայայրաա* (ակնանայրատ) բառի եոմանիշն է ժարվրդական լեզվի՝ *այքը շոռ* «տոփոա, ցանկասեր» եարադրությունը (ՀԲՈԻԲ, 47):

ԱՂՏԱՍ

Այս բառի ծագումնաբանական կապը (*j-gj) յեղում «փոխել» նախաձևի եետ Գ. Ջանուկյանը կասկածելի է եամարում (ՀԼՊ, 121, 216): Առնչելով եմիս. el-, ol- «փչացնել, ապականել, ռչնչացնել, կործանել» արմաաին՝ է. Աղայսնը *աղճաաել* բառի կսւզմությունն այսպես է բացաարում. «Արմաան է *աղ*, *աա* ածանցն է, իսկ ժ-՝ աճական» (ԲԵՀ, 18): Ինչպես *աղբաա*, *անքաա* բառերի մեկնության ժամանակ (անս ԲԵՀ, 17, 22), այնպես էլ այս դեպքում աա-ը ածանց դիաելով՝ է. Աղայանը դրանով էլ բավարարվում է, չի խոսում ավյալ դեպքում դրա ունեցած իմաստային առումների մասին՝ այդ պաաճառով մաև նկատելիորեն կասկածելի թողնելով բառի ստուգաբանությունը: Եթե «փչացնել, ապականել, ոչնչացնել, կործանել» նշանակություն ունեցող el-, ol- նախաձևի եետ առնչակցվում է *աղ*

արմաաը, ասրս *աա* ածանցն ի՞նչ նշանակությամբ, ր՛նչ դերով ենք ընկալելու *աղճաա* բառում:

Աղճաա բառի արմաան առնչվում է *աղիճ*, *աղոջ* տարբերակային ձևերին, որոնց մասին ՀԱԲ-ում հետևյալն է նշվում. «Թե՛ արմատները և թե՛ ածանցները գրվում են թե՛ ճ և թե՛ ջ աառով. այսպես՝ աղիճ-աղիջ, աղջկամարդ - աղճկամարդ ևն, ներկայ լեզուի մեջ սովորական է միայն ջ-ով գրությունը. բայց կերևայ թե հնագույն ձևն էր ճ. որ դ ձայնի մոա և նրան յարմարությունը ուարձել է ջ»: (ՀԱԲ, 1-ին, 129): *Առիճ* բառի նշանակությունն է «կոյս», (կոյս), իսկ *կոյս* բառն էլ տրվում է այսպիսի նշանակությամբ. «մաքուր, ամփոքձ, ողջախոն, փակեալ, կնքեալ, խորերդատր» (ՀԱԲ, 2-րդ, 629):

Աղճաա բառը (աղիճ-աղճ-աա) րնիմասատվ նշանակում է՝ «կոյս» նշանակությամբ *աղիճ* բառի ցույց տվածը չունեցող, դրանով արտահայտված եասկացությունից զրկված, ինչը և ցայտուն արաաեայտություն ունի մաև *աղճատել* բայի եետևյալ նշանակությունների մեջ՝ «ջախջախել, ալականել, ալերել, եղձանել, տանջել, լլկել» (ՆՀԲ, 1-ին, 42), «տրել փճացնել, փշրել, ջախջախել» (ՀԱԲ, 1-ին, 133), «աղջոջել, զարշեցուցաել» (ԲՀ, 12):

Եվ արտատվեր ոչինչ չկա այն թանում, որ *աղիճ* (աղիջ) արմաաից փաղաքշական նշանակությամբ (տե՛ս ՀԱԲ, 1-ին, 129) առաջանար *աղջիկ* «կոյս» ձևը:

Ուրեմն՝ *աղճաա* բառում էլ *աա*-ը օժտված է բացասման նշանակությամբ:

ԱՆՔԱՏ (անգաա)

Գիտենք, որ գ-ք լծորդությունը հաբունի իրողություն է՝ դրսերովսձ ոչ սակալ բառերում՝ թագչել և թաքչել, փափագ և վափաք, չոգայ և չոքայ և այլն (ՆՀԲ, 1-ին, 519): Ըստ էության դեռևս անլուծելի է մնում *անքաա* բառի կազմությունը: Է. Աղայանի ստուգաբանությունը, ըստ որի՝ դա կազմված է *աա* ածանցով և հնխ. առ «բոնություն, անհրաժեշտություն, կարիք» բառից ծագած *անք* արմատով (ԲԵՀ, 22), Գ. Ջանուկյանի կողմից կասկածելի է եամարվում մասնավորապես այն պատճառաբանությամբ, որ իմաստալին առումով համոզիչ համապատասխանություն չի նկատվում հայերեն և այլ լեզուներից վկայակոչված ձևերի միջև (ՀԼՊ. 157): Իսկապես, *աա* ածանցի ալելացումով առ արմասի «բոնություն, անհրաժեշտություն, կարիք» նշանակություններից ինչպե՞ս կարող էին առաջանալ «1, կարոա, աղքատ, նվսառ, 2». «աչքածակ. ագաե» իմասաային առումները:

Անկախ այն բանից, թե հնչ ծագումով՝ հայերենում կա *անգ* թառ, որի նշանակության ըմբոնման և *անքաա* բառի մեկնության եամար կողմնորոշվելու ենք ԲՀ-ում եղած եետևյալ տվյալներով՝ «Անգ - պատշաճ», «Անգուրդ - կատարելություն» (էջ 19): *Անգ* արմատը ՀԱԲ-ում արված չէ: Է. Աղայանն էլ *անքաա* բառի ստուգաբանության առիթով որևէ ուշադրության չի արժանացրել դրան:

Անգ արմաար «պաաշաճ» նշանակությամբ մեկնաբնունլն իր մեջ մերժելի կամ կասկած եարուցող ոչինչ չունի: Եիշտ է, *անգ*, *պաաշաճ* թառերը բովանդակության ծավալով լրիվ չեն եամապաասախանում իրար, բայց ե անեամապաասասխան էլ չեն: Դրանում դժվար չի լինի եամոզվել, եթե նկասսի ունենանք, որ *պաաշաճ* թառն ունի մաև այսպիսի իմասաային առումներ՝ 1. «ըսա արժանափույն, վայել» («Պատշաճ փսթկառ ոչ ամենեցուն առ իր կալ ի Մժբին»), 2. «եարմար» («Ձգեցուցանեն հանդերձս՝ կաաարեցելոյն պատշաճա»), 3. «եարկավոր» («Արգերում զընթացս բանին յոչ պատշաճէն»)՝

Այս ամենը նկատի ունենարով՝ կարող ենք ասե. առաջին, ոսչ որ ըսա արժանվույն է, եարմար է, պարա ու պատշաճ է, դա էլ կատարյալ է, կաաարելություն է («Անգուրդ՝ կաաաթերութիւն»): Երկրորդ՝ *անգ* - պաաշաճ մեկնության եամաձայն *անգաա*-ը (անգ-ատ) նշանակում է պաաշաճի, այսինքն «վսլելի, եարմարի, եարկավորի» բացասում: Ըսա էության այդպես էլ կա, միայն ոչ թե ուղղալի, այլ փոքր-ինչ այլ արտահայտությամբ՝ վայելի, եարմարի, հարկավորի պակաս կամ կարոտ զդալու, դրանց պակասությունն ունենալու եանգամանքի նշումով: «Մարմինն բազում պիառից է անքաա», «Ձի և ոչ անքաա լինին պաեպանութեանն» (այսինքն՝ մարմինը շաա պեաքերի կարոա, պակաս է զգում. Պաեպանության անհրաժեշտության, հարկավորության կարիք չեն զգում):

5. *Տես մաև ՆՀԲ, 2-րդ, 616:*

6. Ուրդ *աձանցով հասկացությունն անվանացվում է՝ ժողովուրդ, խորհուրդ, հագուրդ, աճուրդ և այլն:*

ԱՐՄՏՍ

Այս բառի հիմնական ձևությոնը ծագած է համարվում մ մասնիկի ավելացումով հնիս. առմատից, որ «ստորին ձայնադարձն է հնիս. er, or արմատի:

Առ ածանցի հիմնավորումն այս բառում դժվարություն է հարուցել ամենայն համանակաճարայն այն պատճառով, որ իսայերենի արմ ձևում ուղղակիորին արտահայտված չեն հ.-հ. er արմատի «շարժվել, բարձրանալ», ինչպես նաև ազգակից լեզուների համապատասխան բառերի «ցողուն, ընձյուղ, ծիլ» «ծլել, աճել» նշանակությունները: Բայց այդ հանգամանքը դժվարություն չսլիսի հարուցի: Մեր նախնիների աշխարհընկալումով բույսի, ծառի շարժվելու, բարձրանալու գաղափարն առնչվել է դրանց վերգետնյա մասի՝ ցողունի, ճյուղի եետ, լակ ընդգետնյա մասը ըմբռնվել է որպես «ոչ բարձրացող», որպես արմ-առ: Նկատենք նաև, որ այդպիսի ընկալումը պիսի հիմք հանդիսանար, որ զ մասնիկի հավաքումով (եմմտ. իջնել - զիջել, եղծ - զեղծ) արմ-ը օժտվեր նաև փայտի, փայտանալու նշանակությամբ՝ գարմանալ, այսինքն՝ «արմանալ յոյծ» (ՆՀԲ, 1-ին, 721), գարմացած մնալ, փայտանալ:

Այս կապակցությամբ ուշագրավ է թվում արատ բառը, որը չնայած արժանացել է ամենատարբեր մեկնությունների (տես ՀԱԲ, I, 297). բայց կարծում ենք նույն ծագումն ունի, ինչ արմատ բառը՝ առանց մ աճակաճի: Հայտնի է, որ արմ-ի բուն արմատն է ար (ՀԱԲ, I, 327, III, 384): Արատ բառում ար արմատի իմաստի մեջ առաջին պլանում է գտնվում հնիս. համապատասխան արմատի «ծլել, աճել» առումը:

Արատ բառի նախնական նշանակությունն է «վարմնական պակասություն» (ՀԱԲ, I, 297), ինչպիսիք են կաղությունը, կորությունը, այլև սապառավոր, շիլ, ծուռթաթ լինելը, իրողություններ, որոնք ճանաչվել են որպես մարդու մարմնի բնականոն աճելությունից, զարգացումից գրկված լինելու արտահայտություն:

Բառի այսպիսի մեկնությամբ, ուրեմն, արատ և արմատ բառերը հարաբերվում են այնպես, ինչպես ձգել և ձգտել, քերել և քերթել, տիլ և աիղմ և այլ բառերը:

ԱՂՔՍՏ

Այս բառի արմատը ծագած է համարվում հնիս. oligo ձևից, նշանակությամբ մտա է ճանաչվում հունարենի հոմապատասխան բառին՝ «փոքր, քիչ» նշանակությամբ (ՀԱԲ, 1-ին, 137): Եթե արմատն առնչվում է «փոքր, քիչ» նշանակությանը, ուրեմն առ ածանցը բացասում է արմատով արտահայտված հասկացությունը, և աղքատ բառի բովանդակությունը լինում է «շատ փոքրից, քիչ էլ պակաս ինչքի տեր»: Նկատենք, որ այդպիսի լեզվամտածողության արտահայտություն է նաև դրա հոմանիշ չքավոր բառը, որ կազմված է չ ժիւտական մասնիկով, իք «մի բան» արմատով և (ա)վոր տծսնցով:

ԱՍՍՏԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՄԵ ԱՏԱԾԱՆՅ ՈՒՆԵՅՈՂ ԲԱՈՒԵՐ

(հասատտ, խորիտրատ, լմիաա, մորատ (մօրատ), րկլատ, Արարատ)

ՀԱՍՏԱՏ

Սպասելի է, որ այս բառը ՀԱԲ-ում տրված պիտի լիներ հաստ արմատով բաղադրված բառերի մեջ, բայց տրված է որպես ինքնուրույն գլխաթառ, թեև միաժամանակ նշված է, որ դա կազմված է «հասա» բառից՝ առ մասնիկով» (ՀԱԲ, 3-րդ, 50): Այսպիսի երկակի վերաբերմունքն ինքնըստինքյան եասկամայի է. այդ առ մասնիկը հաստատա բառի արմատի բաղադրիչ չէր կարող լիտվել, «կտրել», այսինքն-բացասումն նշանակությամբ էլ անենտր էր մեկնարանել, որովհետև հասա բառը ճանաչվում է «ամուր, ետստտուն, ուժով», հաստատ-ը «ամուր, պինդ» նշանակությամբ: Որ հաստատա բառում առ ածանցը չէր կարող օժտված լինել բացասման նշանակությամբ, այդ մասին է վկայում նաև հաստատուն բաղադրությունը, (եականիչ վերջածանցների համատեղումը նույն բառում՝ կողք-կողքի անեարիք բան է): Հաստատա բառում սաստկական նշանակությամբ է օժտված առ ածանցը, որն ավելացված է «ամուր, ետստտուն» նշանակությամբ հասա արմատի վրա:

7. Կարծում ենք՝ Մ. Խորենացու «Հայոց պատմությունում» Հաւն Նահապեհի մկարագրութան մեջ հաստարագուկ բառը («Այս, աւն, Հայկ գեղապաշտւծ և անձնեայ, քաջազանգուր, խայտակն և ռասաարագուկ...») պիտի բարգմանվի ոչ թե «եասա բազուկներով» (անն Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, Ե., 1961. էջ 99), այլ «ամուր, ուժեղ կամ ամրապինդ բազուկներով»:

ԽՈՐԽՈՐԱՏ

Խոր «խոր անդ, վտա» արմատի կրկնությամբ և *աա* ածանցով է կազմված: *Խոր* արմատի կրկնությամբ պայմանավորված «շատության» և *աա* ածանցի արտահայտած սաստկականության իմաստների հիման վրա է, որ *խորխորաա* գոյականն առեցվում է *անդունդ, դժոխք* բառերին՝ վերջիններին «շաա խոր», «անհատակ խորություն», «խորք երկրի» իմաստալիմ առումներով: Հնում սովորական էր այս բառի գործածությունը «դժոխք» նշանակությամբ:

ԼՄՓԱՏ

Բառիս առաջին բաղադրիչը անշուշտ լրսմբ-ն է՝ «ողակ», «կլոր բան» նշանակությամբ, որի *ա* ձայնավորը ենչյունալիովի է, իսկ *բ* ենչյունը նախարդ մ ձայնորդի ազդեցությամբ վերածվել է շնչել խուլ վ-ի: Երկրորդ բաղադրիչի հարցի լուծման դժվարությունը վերահասում է, որովհետև դս մեզ արդեն հայտնի սասական նշանակությամբ *աա* ածանցն է:

Ելնելով *լամբ* բառի «ողակ», «կլոր բան» նշանակությունից և նկատի ունենալով *աա* ածանցի համապատասխան իմաստը՝ միանգամայն ճիշտ այնպիսի եամարելու բառիս հետևյալ բացատրությունը. «Կլորիկ, շատ գեր, որ օրորվելով կը քայլե», «Շաա գեր, մտտ, պարարտ մարդ» (ՀԲՈՒԲ, 254):

ԲՎԼԱՏ

Արմատն է *բուկ*, ատ-ը ածանց է, չ ենչյունը ածական է, որ կա նաև այս բառի եամանիչ բկիկ, ինչպես նաև պլոկել, թխիկ, վախուկ, թմրիկ և այլ բառերում:

Ուտելու գաղափարը ուղղակի և յոխարբերական նշանակությամբ բկի եեա կապելն ինքնին հասկանալի է («Իմ հացն ամեն մարդու բկով կուլ չի գնալ»: «Որ տանուտեքի բուկը լցնես, գործը լավ կերթա»: «Շաա բկով երելա է» (ՀԲՈՒԲ, 216): *Աա* ածանցով ընդգծվում է ուտելու սաստիկ ցանկություն ունենալու, ազանաբար ուտելու հանգամանքը:

ՄՈՐԱՏ (մօրատ)

Կազմված է *մօր* արմատից, որն ունի «ախիմ, ցելս, ջրախառն, ճանիճ» (ՆՀԲ, 2-րդ-311, ՀԱԲ, 2-րդ, 373) նշանակությունը, և *ատ* մասնիկից: Որ վերջինս *աա* ածանցն է և օժտված է սասական նշանակությամբ, դրա օգտին է վկայում նաև այն իրությունը, որ *մօրաա*-ը որոշ դեպքերում գործածվել է նաև *մօրաա* (*այլև մորաա*) ձևով: Այսինքն՝ սասական աս-ը հարաբերակցվել է շատության գաղափար արաանայաող *աա* ածանցին (եամտ. բրբուտ, կրքոտ, խեժոտ, սրատա և այլն):

Մօրաա նշանակում է «աղմուտ, շաա խոնավ (անդ), («Իջեալ կայր ի անդի գետագնաց և մօրաա յոյժ» (ՆՀԲ, 2-րդ, 311):

ԱՐԱՐԱՏ

Լևոնան անվանումը արբեր ձևով է սաուգարանվել՝ «Արայի լեռ, Արայի արա, Արիա-վարդա Արեաց երկիր (անս ՀՄՀ, 1-ին, 691)»: Ոմանք փորձել են սաուգարանել երրայեցերեն *արարադ* «անեծք սասանման», «հարա-հարա» «լերինք լերանց» բառերով (ՏԲ, 1-ին, 239): Գր. Ղախանցյունը ենարավոր է համարում *Urart* էթնիկական տերմինից՝ ծագած լինելը, Ա. Վարպեայանը՝ «ար» կոչվող ցեղանունից⁸: Կան և այլ սաուգարանություններ:

Առարկաներին, երևույթներին դրանց աչքի ընկնող հասկանիչով անվանում տալը ենադարյան մարդու համար սովորական երևույթ է եղել: Նույն երևույթի դրսևորումն է նաև *Արարաա* անվանումը, որը ծագումնաբանորեն առնչվում է վերևում արդեն ուշադրության արժանացած հ. -հ. er «շարժվել, րարձրանալ» արմատին, որը հայերենում աայիս է *ար ձևը* (հառնեմ, արմտոտ):

Այդ *ար* արմատի կրկնությամբ, որպես շատության, սասականության գաղափարի արաանայություն, և սասական *աա* ածանցից է կազմված Արարաա բառը:

ՍԵՐՍԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԱՏ ԱԾԱՆՑ ՈՒՆԵՑՈՂ ԲԱՈՒԵՐ

Այս խմբում դասվող *կաավաա, փշաա, հորթաա* (ել) և այլբառերի մասին վերևում արդեն նշվել է: Այսանդ ուշադրություն դարձնենք *հաւաա* (եավաա) բառին:

8. Գ. Ղախանցյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 1961թ. էջ 141:

9. Ա. Վարպեայան, Ո՞վքեր են ի վերջո արիացիները, 1990թ., 21:

ՀԱԲ-ում *հալ* «պապ, երբ հայրը» բառը դիտվում է որպես բնիկ հայերեն բառ (3-րդ, 67), իսկ *հալա*-ը չլեզված բառ (ն.ա., 70), որ նշանակում է, թե ծագումնաբանական կապ չի նկատվում այդ երկուսի միջև: Գ. Ջահուկյանը որոշ վերապատկերյալներ ընդունում է *հալա* բառի *առ* ածանցով կազմված լինելը (ՀԼՊ, 237):

Ընդունելով, որ բառս կազմված է *հալ* արմատից և *առ* ածանցից՝ հարկ ենք համարում ընդգծել, որ այդ արմատը մեր եին լեզվում բավական հարուստ իմաստային առումներ է ունեցել՝ նշանակելով ոչ միայն «պապ, երբ հայրը», այլև իր մեջ առնելով առհասարակ «նախնիք» իմաստը. «Հուր - նախահայր, պապ, հայր հորն, կամ մօրն, և յոգ. նախնիք», «ծագ նմութեան, սկիզբն» (ՆՀԲ, 2-րդ, 71):

Ի՞նչը կարող էր նախնիներից սերված ճանաչվել, եթե ոչ նախ և առաջ եոզին և դրան վերաբերող ըմբռումների ամբողջությունը, իրրև հավատ, հավատք, որպես կրոնական գաղափարաբանների արտահայտություն: «Հնդկությունից հանդիսանալով, - գլխում է Գ. Ջահուկյանը, - անշուշտ ունեին կրոնական որոշ գաղափարներ... Աստվածայինը կապվում էր, մի կողմից՝ շուրացու երկնքի և լուսավոր օրվա, մյուս կողմից՝ նախնիների... սրաշուամունքի եեա»: (ՀԼՊ, 84):

Հավաս բառն անատարկելի վկայություն է այն բանի, որ մեր նախապապերի հավատի հիմնաքարը իրենց հուր-նախնիներն են: Այդ քարը հավսմաքար այն պահին սլիսի իջեցված լինել էր հիմքի մեջ, երբ հանգել են այնպիսի ըմբռման, թե մահը եոզու բաժանումն է մարմնից: Մարմինը լքած եոզու գաղափարին ուղղակիորեն առնչվում է հանդերձյալ կյանքի գաղափարը, և հավատն այլ բան չէ, քան հնարարյան մարդու պատկերացումները եոզու և հանդերձյալ կյանքի վերաբերյալ:

ՎԵՐԱԾՄԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԱՏ ԱԾԱՆՅ ՈՒՆԵՑՈՂ ԲԱՈՒԵՐ

Առ ածանցի մեջ վերածման իմաստի եիմնավորման կապակցությամբ խոսք եղյով *բացա*, *ծվա*, *ածվատել*, *երկատել* և այլ բառերի մասին: Հարկ ենք համարում առանձին մասի *բլվա* բառի մեկնությունը՝ նպատակ ունենալով նուր դրանով հնարավորին չափ ճշգրտել *բլվա* բառի գործածություններից մեկում դրա իմաստի ընկալումը:

ՀԱԲ-ում *բլվա* բառը համաըվում է բարբառային, իսկ դրա եոմանիշ *բլվա*-ը՝ միջին հայերենի բառ (ՀԱԲ, 2-րդ 188):

ԲՀ-ում կա *բլիկ* բառ «խիտ եու հոծ է, թաղկեալ» նշանակությամբ (էջ 121): Այդ բառարանը որոշակիորեն տարրելում է այդ բառը «առնի անդամի մորթի» նշանակությամբ *բլիկ* բառից: Դա պարզ գզացվում է *բլիկ*-ին և *բլվա*, *բլվատել* բառերին տրված թացատրություններից («*Թլվա* - կրճատ», «*Թլվատել* - կրճատել, կամ լապաել» (ն.տ.): Առ տարբերակումը եեաագ բառարաններում աներաժեշտ եսակությամբ արաեաայտված չէ: Սի բավական գորեղ փասա կա, որը գզացնել է աալիս այդպիսի մոաեցման միակողմանի, պակասավոր լինելը: Դա *բլվատություն* բառն է Երեմիայի մարգարեության 11-րդ գլխի 16-րդ նախադասության մեջ. «Չիթեմի գեղեցիկ վարսատր աեպեամը կոչեաց Տեր գանուն քո. ի ձայնէ թլվատութեան նոցա՝ մեծ է նեղութիւն ի վերայ քո, անպիտանացան ուաք քո»: *Թլվատություն* բառը «անդամի ծայրը կարել» թովանդակությամբ ներկայացնելուց եետո հայկազյան բատարանների հեղինակները բնականարար աներաժեշտություն սլիտի գզային վերը բերված գործածության եամար լրացուցիչ մեկնություն աալու, որովեեաա այդ *բլվատությունը* իմաստով բնավ չի առնչվում երեական մկրության այդ հայտնի ծեսին: Բայց ինչպիսի՞ լրացուեի մեկնություն են աալիս. «Իսկ Երեմ. 11.16 նշանակէ գպատառումն, կամ գեղգումն» (ՄՄԲՀ, 318), «Իսկ Երեմ. Ժա. 16 թուի յասպաումն անկոց. այք իմանան յերր. շառաչիւն» (ՆՀԲ, 1-ին, 813): Ուրեմն՝ «ի ձայնէ թլվատութեան»-ը եասկացվում է: «պատառման կամ ճեղգման ձայն», «տնկիների եապավման ձայն» նշանակությամբ: Նկատելի է, որ եսակապեա ՆՀԲ-ի հեղինակները այնքան էլ եամոզված չեն իրենց տված մեկնարանություն հավասաի լինելու եարցում, իրենց միտքը թեաբար հն աաում: Ասավածաշնչի աշխարհարար թարգմանության մեջ էլ *բլվատությունը* արված է «մեծ աղմուկ» կապակցությամբ և այսպիսի լեզվով. «... մեծ աղմկի ձայնով կրակ վառեց նորա կողմովը» (1989թ., էջ 866): Հարցին ճիշտ պատասխան տալու եամար, թե բերված նախադասության մեջ ինչ նշանակություն ունի մեզ եեաաքքրող բառը, նկատի պետք է ունենալ, որ 1. *բլվատությունը* ձայն թառի լրացում է, 2. *ձայն* բառը գործածված է «խոսք»

նշանակությամբ, 3. այդ խասքը, այսինքն՝ այդ «ձայնը քլիատութեան» ասված է եղել Հուդայի քաղաքները, Երուսաղեմի այն մարդկանց կողմից, ովքեր դեմ են գնացել Իսրայելի Աստծո ուխտին և ուրիշ աստվածների եետևից են գնացել, և այդ պատճառով էլ՝ 4. այդ խոսքի, այդ խոսքն ասողների նկատմամբ արհամարհական վերաբերմունք է արտահայտվելու: Այդ ամենը նկատի ունենալով՝ տեսնում ենք, որ գրաբար բնագրում *քլիատություն* բառի նշանակությունը ոչ թե սխիստի խմբագրվի, այլ՝ ճիշտ եասկացվի, այսինքն ընկալվի այնպես, ինչպես նոր գրական հայերենում ընկալվում է *քլիատություն* բառը՝ «կակազ, թոթով, խոսքի արաս» ուղղակի նշանակությամբ և «աղճատված, աղավաղված խոսք» փոխարենական նշանակությամբ: Հասկանալի է, որ գրաբարյան բնագրում էլ քստը գործածված է փոխարենական նշանակությամբ, այսինքն՝ աստվածալին ուխտի դեմ ասված խոսքերը քամաներանքով որակվում են իրրև քլիատ ձայն, անմիտ աղմուկ:

Հիմա վերադառնանք ԲՀ-ից բերված *քլիտի*-ին և դրան տրված «խիտ եւ եոծ է, թաղկեալ» բացատրությամբ: Նկատի ունենալով նաև, որ *թաղկեալ* բառի *թաղ* արմատն էլ ունի «խիտ» նշանակությունը, սր՝ թե դժվար է ձևալին և իմաստս լին ընդհանրություններ անսնել ԲՀ-ում տրված *քլիտի*-ի և *քլիատ*, *քլվատ* նույնանիշ բառերի միջև: Վերջիններիս «թանճրալեզու, կակազ» նշանակությունների մեջ չկա՝ խիտ-ի, եոծ-ի գաղափարը, *քլվ*-ը *քլիտի*-ի ենչյունափոխված ձևը չէ՞, փ-պ լծողությունը եայտնի իրողություն չէ՞ (կարափ-կարազ, սեվական-սեպիական, փայքար-պա քար (ԵՀԲ, 2-րդ, 923, 931)): Մնում է ավելացնել, որ *ատ* ածանցը ցույց է աւլիս *քլիտի* արմատով արտահայտված «եոծ», «խիտ» հասկացություններով օժտված լինելու գաղափար:

Այսպիսով, ծագած լինելով *եատ* այնասպից, *ատ* ածանցն օժտվել է դրա ոչ թե միայն «լտրել» նշանակությամբ, այլ ժառանգել է նաև այդ արմատի մյուս նշանակությունները և ըստ այդմ եանդես եկել *բացասման* (սազուս, ազատ, մախաս, աղճատ, անքաս ևն), *սասակական* (խորխորատ, լմփաս, եաստատ, բկլաս, Արարատ, մորատ), *սերման* (կտավատ, փշաս, եավատ, եորթաս(ել)ևն), *վերածման* (բացաս, երկաս/ել), ծվաս, ածվատել ևն) նշանակություններով: Այսպիսի եայեցակետով առաջին անգամ որպես *ատ* ածանցով կազմված ձևեր են մեկնաբանվում *ատզաս*, *յայրաս* (եայրաս), *ազաս*, *Արարաս*, *քլվատ* (քլվատ), *բկլաս*, *մախաս*, *բացաս*, *պրաս* բառերը, նորովի մեկնությամբ եիմնավորվում է նաև *արմաս*, *արաս*, *լմփաս*, *հասասաս*, *եավաս*, *աղքաս* բառերի *ատ* ածանցով կազմված լինելը, ճշգրտված մեկնությամբ են արվում *աղճաս*, *փշաս*, *անքաս*, *կնաս* բառերը: Առաջադիր խնդրի բուծման առնչությամբ եիմնավորվում է *ատզ*, *յայիր* բառերի եավաստիությունը, ինչպես նաև դրանց ենչյունափոխված ձևի ստկայությունը *ագեղձ*և *յայրաս* բառերում, որոշակի գործածություններում նոր մոտեցմամբ է դիարարկվում *եասարազուկ*, *ատզանել*, *քլիատություն* բառերի իմաստը:

ՀԱՍՏԱՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԲԵՀ - Է. Աղայան, *Բառարճնական և ստուգարանական եեաագաություններ*, Երևան, 1974:

ԲՀ - *Բառգիրք Հայոց*, Երևան, 1975:

ՀԱԲ - Հր. Աճառյան, *Հայերեն արմատական բառարան*, 1-4, Երևան, 1971-1979:

ՀԲԲ - Մա. Մալխասեանց, *Հայերեն բացատրական բառարան*, Երևան, 1944-1945:

ՀԲՈՒԲ - Մ. Ամատունի, *Հայոց բառ ու բան*, Վաղարշապատ, 1912:

ՀԼՊ - Գ. Ջանուկյան, *Հայոց լեզվի պատմություն*, *Մախագրային ժամանակաշրջան*, Երևան, 1987:

ՀՆԲ - Անտիբեան, Գ., *Միլլեթեան Խ.*, *Ավգերեան Մ.*, *Նոր բառգիրք եայկազեան լեզուի*, Երևան, 1-2, 1979-1981:

ՀՄՀ - *Հայկական սովետական եանրագիարան*:

ՄՄԲՀ - Մ. Սեբաստացի, *Բառգիրք հայկազեան լեզուի*, Վեներիկ, 1749:

ՏԲ - Թ. Հակոբյան, Մա. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան, *Հայաստանի և եարակից շրջանների տեզանունների բառարան*, Երևան, 1986:

